

[Type text]

УДК: 398:303.442.3

DOI:10.2298/GEI1002040P

Примљено за штампу: 29.09.2010.

Соња Петровић

Филолошки факултет у Београду

sonjapetrovic@sbb.rs

Теренско истраживање фолклора – перпетуирајући процес

У раду се најпре даје сажет преглед теренског рада у области фолклора од 15. века до данас, са становишта књижевноисторијских и фолклорних студија и с освртом на методологију и питања професионализације и институционализације теренског рада. Други део овог прилога извештава о обуци студената српске књижевности и језика за теренско истраживање фолклора и постигнутим резултатима у склопу овог изборног предмета који се предаје на Филолошком факултету Универзитета у Београду. У завршном делу рада изнете су тешкоће и предлози везани за чување, систематизацију, индексирање и дигитализацију фолклорне теренске грађе, предлози за обједињавање фолклорног теренског материјала и стварање базе података.

Кључне речи: теренско истраживање фолклора, сакупљање грађе, интердисциплинарне студије фолклора, студентска обука, база података

Термин ‘фолклор’ подразумева стваралаштво засновано на традицији које се може изразити речима (народне песме, приповетке, пословице итд.), музиком (певање, музика), покретом и извођењем (народне игре, драме, обредна драматизација) и облицима материјалне културе (разни видови народне уметности, градитељства, музички инструменти),¹ али исто тако означава и научну дисциплину која се бави оваквим стваралаштвом.² Будући да је подручје фолклора широко и многострано, поједине његове аспекте проучавају различите научне дисциплине, властитим методолошким апаратом и свака у свом домену интересовања. Теренско истражива-

---

¹ Овакво одређење фолклора изнето је у Унесковој *Препоруци о чувању традиционалне културе и фолклора* (1989), доступно на: <http://unesdoc.unesco.org/images/0008/000846/084696e.pdf#page=242>

² Паралелно с називом ‘фолклор’ за научну дисциплину, среће се и термин ‘фолклористика’, споран за неке научнике. О историјату ових термина: Klein, у: Green 1997: 331-337; в. и: Pešić i Milošević-Đorđević 1984: 83-84.

ње је специфична методологија науке о фолклору, али и других друштвених и природних наука. Увид у савремено стање фолклорне грађе на терену омогућава истраживачима непрекидну синхроност и ажурност: они могу да прате актуелне промене предмета проучавања и динамику фолклорног процеса и, у складу с тим, осавременују методологију. Теренско истраживање фолклора, одређено као „непосредно посматрање и документација фолклора“ (Jackson, 302), представља саставни део науке о фолклору и, уједно, заједнички именитељ за све оне дисциплине које прикупљају и испитују фолклорну грађу. Али, теренски рад није једнако истакнут у свим научним областима које се дотичу фолклора, нити је сагледан као поље укрштања и размене с другим сродним дисциплинама. Оваим прилогом залажем се за то да теренско истраживање постане интегративни чинилац хуманистичких наука које се баве облашћу фолклорног стваралаштва и духовне културе, да постане тачка спајања и повод за теоријско промишљање; залажем се и за то да се фолклорна теренска грађа обједини, дигитализује и систематизује као део културне баштине у оквиру јединствене базе података која би била приступачна различитим стручњацима и јавности.

1.

Говорити о теренском истраживању у склопу проучавања фолклора значи, заправо, говорити о парадигмама фолклорних студија и идејама које су их покретале. С обзиром на карактер овог прилога, ограничићемо се само на најбитније моменте развоја и основне библиографске податке.

Мада помени о постојању фолклорних облика код Словена потичу из 4. века, а код Срба – од 12. века, обично се сматра да је сакупљање фолклора на српском и јужнословенском подручју започело записом бугарштице о заточеништву Сибињанина Јанка у Смедеревској тврђави деспота Ђурђа Бранковића. Ову песму забележио је 1497. италијански песник Рођеро ди Пачијенца од неких Словена, вероватно српских и црногорских избеглица и путујућих глумаца, у месту Ђоја дел Коле у јужној Италији. Већ овај први запис, као уосталом и сви наредни,³ поставља пред истраживаче питање сакупљача (аматера или професионалца) као инсајдера и аутсајдера, те питања методологије бележења, посматрања и учествовања, комуникативне ситуације, репрезентације субјекта истраживања и истраживачевог ауторитета. У наукама које фолклорно извођење посматрају пре свега као текст, а тек узгред као део фолклорног процеса, разматрана су претежно културноисторијска, књижевноисторијска, језичка и поетичка питања. Сакупљање фолклора до краја 18. века проучено је у историји

---

³ Преглед помена и записа о постојању фолклорних облика код Срба уп. у: Pešić i Milošević-Dorđević 1984: 198-203.

књижевности у оквиру интересовања учених песника, свештеника, официра, ђака за фолклорно стварање (записи бугарштица, Ерлангенски рукопис, рукописне грађанске песмарице).⁴ Други ток истраживања усмерен је на идеолошке прераде записа и њихове мотивације: религијске, патриотске, политичке, просветитељске, или романтичарске. Границе између тзв. професионалне и народне / усмене књижевности проучавају се жанровски и поетички, док везе између етнографије као описа обичаја и записа фолклорних дела остају занемарене са становишта проблема представљања.

Прва половина 19. века обележена је темељним фолклорним збиркама које је сакупио Вук Караџић.⁵ Вуково схватање сакупљачке праксе и методологије, и народних певача и приповедача расута су у предговорима, чланцима, преписци. Већ у раним збиркама, следећи идеје Јакоба Грима и Јернеја Копитара, Вук Караџић је формулисао начела сакупљања („вјерно, чисто и непокварено“) и први поднео „рачун“ о сакупљеној грађи наводећи од кога је шта забележио, а у неким случајевима давао је и мале портрете певача и коментарисао околности бележња. Као инсајдер и темељни познавалац народне културе, особа задивљујућег ентузијазма и интуиције, он је био апсолутни ауторитет за културу „свога“, а наметнуо се и као ауторитет у погледу редакције и интерпретације записа (нпр. молио је своје саговорнике да не поправљају ништа кад му шаљу песме и приповетке, јер – ако треба да се поправља – то ће он учинити). Сакупљајући и на свом, блиском терену, али и на терену „другог“, истојезичном али непознатом, он је веран и непосредан посматрач културе, с изванредним даром запажања и познавањем народне културе, а често и учесник у фолклорном извођењу. Вук је у предговорима описао и лик идеалног певача / казивача: он треба да буде „за тај посао“, дакле талентован, да познаје фолклорну културу и сижејно-тематски фонд, да има добру извођачку технику, да излаже „лепо и по реду“ тј. да пази на логику и естетику, а при „писању приповедака“ да уме „мислити и ријечи намјештати“. Вук Караџић говори и о рецепцији свог рада у свету учене европске културе и о односу своје средине, често

⁴ Подаци о рукописима старијих записа народних песама: М. Пантић, *Народне песме у записима XV-XVIII века*, Просвета: Београд 2002; М. Клеут, *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1995.

⁵ Најважније збирке фолклорних дела које је сакупио Вук Караџић су: *Мала простонародња славеносербска пјеснарица*, Беч 1814, и *Народна сербска пјеснарица*, Беч 1815, потом збирке *Српских народних пјесама* (лајпцишко издање 1823-1833, бечко издање 1841-1862), *Српске народне пословице* (1836, 1849), *Српске народне приповијетке* (1821, 1853), предања и народни обичаји штампани у *Српском рјечнику* 1818. и 1852, *Ковчежићу*, календару *Даници* и другим издањима, закључно с постхумном збирком *Живот и обичаји народа српског* 1867. Уп. прештампана издања поменутих дела у оквиру Сабраних дела Вука Караџића, у издању Просвете из Београда, као и монографију Љубомира Стројановића: *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд-Земун 1924. О етнографском раду Вука Караџића писала је Миљана Радовановић, *Вук Караџић етнограф и фолклорист*, СЕЗБ LXXXV, САНУ, Београд 1978.

пуне отпора и подсмеха према сакупљачком послу. Указује и на разлике у социјалном статусу појединих фолклорних облика, зависно од културне и географске средине. Мада Вук није изричито одредио шта чини идеалног сакупљача / теренског истраживача, из његових списа и праксе може се закључити да таква особа треба да буде инсајдер који добро познаје традиционални фонд, чист народни језик и изворну народну културу; задатак му је да верно, без икаквих редакторских интервенција, преноси фолклорно извођење или догађај и саопштава од кога је и како забележио неко дело или обичај.

Сакупљачки рад Вука Караџића био је јединствен лични подухват, али и огромно заједничко прегнуће многољудне мреже Вукових сарадника чије је заслужно место у историји фолклора одавно утврђено.⁶ После Вукове смрти, теренски рад у области фолклора настављен је у духу начела о верном сакупљању и нотирању извора за које се он залагао. Сакупљачи теже да прикупе грађу из неприступачних и мање проучених области (Косово, Стара Србија, Македонија, Босна и Херцеговина, Славонија, Лика и Банија, Срем).⁷ Значајно је и то што се грађа сакупља у различитим културним и етничким срединама. Теренски рад је углавном аматерски и мотивисан је романтичарски и патриотски, понекад и политички. Сакупљање књижевног фолклора се постепено диференцира од сакупљања обичаја, мада недоследно и не нарочито оштро, па у предеоне монографије улазе песме, приповетке, предања, пословице и други фолклорни облици. Монографске збирке народних песама и приповедака ретко кад су критички обрађене. Сакупљачи понекад саопштавају податке о певачима и контексту бележења, текстове редигују произвољно, а има и индуровања одређених тема, поготово тамо где је бележење мотивисано идеолошким разлозима. Бележе се и традиционалне и савремене теме, нарочито епске песме о новијим ратовима, шалтиве приче, анегдоте, пародије. У описима обичаја, типичан поступак је дескрипција праксе, понашања, веровања, а понекад истраживачи укључују властита запажања и штампане изворе. Културне институције, основане у првој половини 19. века, које се у свом домену баве сакупљањем и чувањем фолклорне грађе, такође благо сужавају своју де-

---

⁶ Међу најважнијим Вуковим сарадницима су: Сима Милутиновић Сарајлија, Вук Врчевић, Вук Поповић, Василије Јовановић, Ђорђе Стефановић Којанов, Лукијан Мушицки, Тодор Иков, Саво Мартиновић, Груја Механџић, Милица Стојадиновић Српкиња, Лазар Марјановић, Димитрије Чобић, Максим Шкрлић. О Вуковим сарадницима и сакупљачима доста је писано, в.: Ж. Младеновић, *Трагања за Вуком*, Београд 1987, и предговор уз: В. С. Караџић, *Српске народне песме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, књига прва, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ: Београд 1977; М. Пангић, Вук Стефановић Караџић и српске народне приповетке, у: В. С. Караџић, *Српске народне приповетке*, Просвета: Београд 1988.

⁷ Значајнији сакупљачи у овом периоду су Ћ. Рајковић, С. Бошковић, Б. Стојадиновић, М. Станић, М. С. Милојевић, С. Верковић, И. Јукић и Ф. Мартић, Б. Петрановић, К. Херман, Н. Беговић, М. Бубало Кордунаш и многи други.

латност и доприносе већој критичности фолклорних студија и професионализацији теренског истраживања.⁸ Мада још нема званичне установе која ће преузети систематско и планско бележење и проучавање народног стваралаштва, на објављивању грађе много је урађено у оквиру одбора за издавање заоставштине Вука Караџића.⁹ Библиографија рукописних и штампаних фолклорних збирки разних сакупљача од средине 19. до прве половине 20. века, како теренских, тако и у избору, није комплетирана.¹⁰ Народне умотворине објављиване су и у часописима и календарима (Српски народни лист, Подунавка, Јавор, Лицејка, Летопис Матице српске, Вила, Даница, Матица, Босанска вила, Цариградски гласник итд.).¹¹ За сва та издања карактеристично је велико шаренило у погледу навођења извора и контекста, као и недоследна стилизација записа, нарочито прозних.

Почетком 20. века парадигма теренског истраживања се мења с деловањем Јована Цвијића, покретача модерног проучавања географије, геологије, антропогеографије, етнографије, етнопсихологије. Темељ његовог рада била су теренска истраживања, а на његовим упутствима за теренски рад¹² израстале су генерације истраживача. У ово доба пада и званична институционализација етнографског теренског рада (Наумовић 2008). У Етнографском музеју (основан 1901), под руководством Симе Тројановића,

⁸ Раној професионализацији етнографског теренског рада доприносе упутства Валтара Богишића за описивање правних обичаја: О важности сакупљања народнијих правнијих обичаја код Slovena, *Književnik*, 3, 1866.

⁹ О издавању рукописа из Вукове заоставштине писао је Г. Добрашиновић, Библиографски осврт на Вуково дело, *Библиографија списа Вука Караџића*, Београд: Просвета, 1974, 603-608.

¹⁰ Најпотпунији опис архивских рукописних збирки приступачан је у инвентарима (Архив САНУ, Архив Србије, Матица српска). За општи увид у рукописне и штампане збирке народне поезије в.: В. Krstić, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*, prigr. I. Nikolić, SANU: Beograd 1984; В. Јовановић Марамбо, *Зборник радова о народној књижевности*, Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2001; за рукописне и штампане збирке народне прозе в.: В. Чајкановић, *Српске народне приповетке*, СЕЗ 41, САНУ: Београд 1927; С. Самарџија, *Од казивања до збирке народних прича*, Бања Лука: Књижевна задруга, 2006. Библиографије фолклорних збирки су ретке: J. Milaković, *Bibliografija hrvatske i srpske narodne pesme*. Građa, I, Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1919; В. Бован, Библиографија српских народних умотворина Косова и Метохије. Зборник Филозофског факултета, Приштина; књ. 9, 1972, 293-370.

¹¹ Мањи део фолклорне грађе из периодике је критички приређен и објављен у Библиотеци усмене књижевности коју уређује Миодраг Матицки, а издају Матица српска из Новог Сада и Институт за књижевност и уметност из Београда, у којој је од 1983. изашло 14 томова народних песама и приповедака из часописа и календара. Значајно је и издање народних умотворина из Цариградског гласника (1895-1909) у приређивању Владимира Бована, *Српске народне умотворине са Косова и Метохије на страницама Цариградског гласника*, Хвосно: Исток, 2006.

¹² Издавају се Цвијићева Упутства за проучавање села у Србији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Македонији (1898), Упутства за испитивање насеља и психичких особина (1911) и Упутства за испитивање порекла становништва и психичких особина (1922).

почиње набавка предмета и већ од 1902. – теренски рад. На Катедри за етнологију Београдског универзитета (1906) предају Јован Ердељановић и Тихомир Ђорђевић; они ће применити нове научне методе и своје студије засновати на теренским истраживањима.¹³

Теренски рад у области фолклора такође се институционализује, везујући се за оснивање Српског етнографског зборника (1894) и Етнографског одбора Српске краљевске академије (1898). Одбор сабира, инвентариса и оцењује фолклорне збирке које на разним странама сакупљају различити истраживачи. Неки од њих су учитељи, ђаци, свештеници и други који непосредно бележе у познатој средини, док други бележе у култури „другог“ (нпр. конзули или професионални истраживачи), довијајући се на различите начине да преброде језичке и културне баријере. Сакупљање је различито мотивисано, како патриотски, тако и жељом да се записивачи књижевно и друштвено афирмишу, или пак да добију хонорар. Бележи се на класичан начин, о певачима махом постоје најопштији подаци, а ређе се реферише о контексту бележења. Прво стручно издање рукописних збирки народних приповедака из Етнографске збирке Архива САНУ, према савременим методама, уредио је Веселин Чајкановић, а у његовој редакцији штампана је и фолклорна грађа из Вукове заоставштине коју је у Петроградској јавној библиотеци нашао Љубомир Стојановић.¹⁴

До краја 19. века преко четрдесет збирки пристигло је у Архив САНУ. Тихомир Ђорђевић, у првом модерном фолклорном часопису Карацић (Алексинач, 1899-1904), позива на сакупљање грађе у програмском чланку „Српски фолклор“ (1900). Он објашњава важност разних аспеката фолклора за поједине научне гране и културу, и залаже се за стварање српског фолклорног друштва „коме ће бити задаћа да прикупља, проучава и обелодањује градиво из српског народног живота, обичаја и предања и све оно што се на то односи“. Таква установа у Србији није ни до данас основана, а пропале су и ретке иницијативе покретане у међувремену. Ђорђевићев апел имао је добар одзив, па је од 1900. до 1920. у Архив САНУ примљено још око 200 збирки, а после тога још око 150 збирки.

И теренско бележење и истраживање фолклора српског народа ван граница Србије било је условљено политичким приликама. Српске границе су се мењале у балканским и светским ратовима, а мењао се и положај српског народа у околним државама, па је и сакупљање народног стваралаштва, поиманог углавном у романтичарском кључу, понекад било мотивисано жељом да се учврсте национални и културни идентитет, а у неким случајевима га је пратила идеологизација. Мада није било систематског

---

¹³ Ердељановић је сачинио *Упутства за испитивање народа и народног живота* (1910), а Ђорђевић више специјализованих упитника о занатима и еснафима, ношњи, риболову итд. У оквиру етнографских упитника бележе се и фолклорни облици.

¹⁴ *Српске народне приповетке*, књ. 1, ур. В. Чајкановић, СЕЗБ XLI, СКА: Београд 1927; *Расправе и грађа*, књига 1, ур. В. Чајкановић, СЕЗБ L, СКА: Београд 1934.

теренског рада ни материјалне подршке, ентузијазам није јењавао, па су учитељи, свештеници и други културни посленици сакупљали фолклорно стваралаштво српског народа у Хрватској, Босни и Херцеговини, Македонији, Бугарској и др. Та грађа обично није била довољно прецизно означена у националном и етничком смислу као стваралаштво српског народа, па је у склопу национално-географски конципираних колекција њено национално обележје остајало замагљено или недовољно познато. Зато је фолклорна грађа српског народа ван Србије често остајала ван видокруга великог броја матичних истраживача и тек је у новије доба отпочео рад на прецизирању граница националног фолклорног корпуса. У том послу сметњу представља и расцепканост грађе истог порекла по различитим архивима.¹⁵ Зато проучаваоцима народног стваралаштва предстоји хитан задатак да прецизно напишу и каталогизују фолклорну рукописну и штампану грађу не само код куће, него и ван граница Србије.

Током 20. века теренско истраживање фолклора у Србији, условљено променама у друштву и развојем науке, пролазило је кроз различите мене. Теренско сакупљање фолклорне грађе одвијало се углавном у оквиру етнографских теренских експедиција и појединачних истраживања стручњака и аматера. У међуратном периоду теренски рад се све више специјализује, а паралелно с тим су се диференцирале и фолклорне студије. Фолклорна грађа је у рукописима, или публикована у збиркама народних песама и приповедака,¹⁶ етнографским монографијама,¹⁷ етномузиколошким и другим зборницима.¹⁸

¹⁵ Рецимо, један део фолклорне грађе Срба из Хрватске Милан Обрадовић и Сима Милеуснић су слали и Етнографском одбору САНУ у Београд и Одбору Матице хрватске у Загреб, а Андрија Лубурић је своју велику збирку поделио између Архива САНУ и Архива Србије.

¹⁶ Немогуће је поменути све заслужне сакупљаче; значајне су рукописне и штампане збирке народних песама и приповедака С. Бајића, М. Велјића, М. Веселиновића, Т. Димитријевића, С. Дучића, Л. Думбе и Ј. Јовановића, Д. Илића и С. Коснића, М. Ивковића, М. Карановића, Н. Кашиковића, Ј. Костића, М. Миладиновића, П. Мирковића, Г. Николића, М. Павићевића, С. Пејића, М. Профировића, В. Радојевића, В. Радовановића, Н. Ристића, М. С. Ристића, Ј. Хаџи-Васиљевића, Н. Шаулића и др.

¹⁷ У првој половини 20. века етнографска истраживања обухватају у великој мери и бележење фолклорне грађе; значајни су записи М. Ђ. Милићевића, Т. Р. Ђорђевића, Л. Грђића Бјелокосића, Д. Дебељковића, А. Петровића, С. Грбића, В. Николића, С. Мијатовића, Т. Бушетића, С. Милосављевића, С. Тановића, М. Станојевића, М. Шкарића, П. Ж. Петровића, М. С. Филиповића и многих других. Користан увид у издања САНУ: *Преглед издања Српске академије наука и уметности 1847-1959*, Београд 1961.

¹⁸ Значајни мелографи и проучаваоци музичког фолклора сакупили су изврсну грађу: С. Мокрањац, К. Манојловић, В. Р. Ђорђевић, М. Милојевић, Љ. и Д. Јанковић, М. Васиљевић и други. Фолклорну грађу доносили су ономастичари, дијалектолози и лексикографи као примере локалног говора (нпр. значајна је грађа на косовском дијалекту коју доноси Г. Елезовић, *Речник косовско-метохишког дијалекта*, т. 1, Београд: СКА 1932; т. 2, Београд: СКА 1935).

Упркос скромној подршци за теренски рад, сакупљање народног стваралаштва имало је неколико светлих, мада кратковекних тренутака. Рад Матије Мурка на проучавању епике на широком југословенском терену (1912-1936) био је прва систематска научна експедиција. Прикупљена је знатна грађа и резултати су приказани у темељној студији *Трагом српско-хрватске народне епике* (1953). Она је подстакла истраживања америчких хомеролога Милмана Перија и Алберта Лорда (1933-35, 1937), и потом Лорда и Бајнама (пет експедиција током педесетих и шездесетих година 20. века), на основу којих је настала збирка епских и лирских песама, прозе и снимака разговора с певачима од око 12.000 записа.¹⁹

Важне теренске експедиције и теоријска фолклорна истраживања у српским и југословенским оквирима везани су и за стручне часописе. Најважнији такав часопис, поред Ђорђевићевог *Караџића*, били су *Прилози проучавању народне поезије* (Београд, 1934-1939). Уредници Радосав Меденица и Алојз Шмаус окупили су велики број сарадника и објављивали изврсне студије, теренску грађу, приказе. За историјат теренских истраживања фолклора посебно су значајни извештаји са експедиција из разних југословенских крајева у којима су референти давали врло корисна и садржајна саопштења о актуелном стању на терену, певачима, репертоару, тематици.²⁰ После Другог светског рата, часопис Расковник (Београд, 1968-2000)²¹ издавао је редовно теренске фолклорне записе стручњака и аматера, доносио квалитетне студије и приказе стручне литературе. Теренски фолклор публикован је и у часопису Народна стваралаштво – Фолклор (1962-1988), органу Савеза удружења фолклориста Југославије (основан 1955) и неким зборницима с конференција Савеза (до 1989. објављено је 36 томова); потом, у регионалној периодици (нпр. у зајечарском Развитуку, Пиротском зборнику, Крушевачком зборнику и др.), локалним завичајним монографијама, сврљишком Етно-културолошком зборнику (од 1995) итд. Теренску и архивску грађу објављују и неки књижевни и лингвистички часописи (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Српски дијалектолошки зборник и др.).

---

¹⁹ Избори из Перијеве збирке објављивани су у више наврата у оригиналу и у преводу на енглески језик, први пут 1952: М. Parry, A. B. Lord, *Srpskohrvatske junačke pjesme*. Knj. 2, Novi Pazar: srpskohrvatski tekstovi, Beograd: SANU, Kembridž: Harvard University Press (SAD), 1953. Уп. каталог епских песама Перијеве збирке: М. W. Kay, *The Index of the Milman Parry Collection 1933-1935. Heroic conversations and Stories*, Garland Publishing Inc.: New York & London 1995. Збирка је делимично доступна и на Интернету: <http://chs119.chs.harvard.edu/mpc/>

²⁰ Значајни су извештаји А. Шмауса, В. Влаховића, М. С. Лалевића, Т. Вукановића, М. Карановића, Г. Ружичића, А. Станојевића, М. Филиповића, Г. Сикоре, О. Цицила, Р. Меденице и других истраживача.

²¹ Уредници Расковника били су Д. Ерић, Д. Витошевић и Љ. Раденковић.

У послератном раздобљу теренско истраживање фолклора у Србији се убрзано специјализује, упоредо с разгранаванем фолклорних студија.²² Савез удружења фолклориста Југославије деловао је преко свог гласила и годишњих скупова, па се теренски рад преноси на одговарајуће републичке институте за фолклор. Како у Србији нема специјализоване установе за проучавање фолклора, теренско истраживање везује се, као и раније, за надлежне институте и музеје, понегде и за универзитетске катедре, потом за задужбине, часописе, омладинска удружења, аматерска фолклорна друштва.²³

Последње две деценије донеле су нов однос према теренском раду, оријентацију на интердисциплинарни приступ и антропологизацију истраживања фолклора. Важни моменти у промени научне парадигме били су увођење етнолингвистичке и антропололингвистичке методологије у теренска истраживања фолклора²⁴ (Сикимић 2005) и примена савремених критичких приступа хуманистичких и друштвених наука у интерпретацији књижевног и музичког фолклора.²⁵ Нови однос према теренском истраживању фолклора запажа се, с једне стране, у ширењу самог појма фолклора, а с друге стране у представама истраживача о процесу теренског рада. Фолклор, схваћен као динамички процес, и теренско истраживање схваћено као комуникативни процес између истраживача и саговорника (Златановић 2010), динамизују и појам терена²⁶ који се доживљава као место су-

²² Општи преглед стварања у области фолклорних студија код нас дала је Нада Милошевић-Ђорђевић 2008. За област антрополошке фолклористике уп. рад Драгане Антонијевић 2005. В. такође: Д. Антонијевић, Фолклористика у Србији, *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књ. 5, 1999, 19-24.

²³ У послератном периоду, међу етнолошки усмереним теренским истраживачима значајне збирке и записе скупили су: Д. Ђорђевић, Т. Вукановић, С. Томић, М. Влаховић, Т. Катанић, С. Кнежевић и М. Јовановић, М. Радовановић, Д. Николић, Д. Антонијевић, Г. Живковић, Ж. Ромелић и многи други; средња и млађа генерација етнолога и антрополога своја научна интересовања такође везује за терен и фолклорну културу: В. Марјановић, П. Е. Дурлић, Д. Ђокић, Д. Синани, Д. Крстић и др. Књижевни историчари су такође интензивно сакупљали фолклорну грађу: В. Бован, М. Златановић, Р. Познановић, Н. Богдановић, Н. Живковић, Љ. Рајковић Кожељац, Д. Алексић и др.; као и етномузиколози и етноко-реолози: М. Васиљевић, Д. Девић, О. Младеновић, Р. Петровић. Наредне генерације проучавалаца истражују специфичне жанрове какви су басме (Љ. Раденковић) и мале фолклорне форме (Б. Сикимић), нове фолклорне феномене (Н. Љубинковић), или пак бележе „нове записе“ приповедака и предања (Р. Маринковић, З. Костић, С. Марковић), песама (Т. Ђокић, М. Марковић, Ђ. Чауш, В. Питулић).

²⁴ Овакав приступ теренском истраживању карактеристичан је за радове Б. Сикимић, С. Златановић, М. Илић, А. Сореску Маринковић, С. Ћирковић, С. Ђорђевић, М. Вучковић, Д. Ратковић и др.

²⁵ Преглед проучавања књижевног фолклора: Милошевић-Ђорђевић 2008. О савременим приступима у области музичког фолклора в. радове О. Васић, Д. Големовића, М. Зацић, С. Раковчевић, С. Ранковић, Ј. Јовановић, Д. Лајић-Михајловић и других.

²⁶ У тумачењу Зорице Ивановић (2005: 140), терен и теренско истраживање подељени су на оно „пре и после критике репрезентације“. Њихово превладавање сагледано је у при-

срета између себе и другог. Овај теоријски помак нуди нове истраживачке изазове: анализу односа између учесника у сусрету / размени, анализу контекста, проблематизацију односа између истраживача и саговорника, анализу истраживачког фокуса, могућности сазнања, објективности и етике,²⁷ анализу мотивације саговорника и његових емоција, гестова, мимике, речника, хумора, идентитета, памћења; анализу теренског дискурса и интерпретације разговора и транскрипта. Посебно је значајно што истраживачи уз анализу дискурса саговорника објављују и транскрипте разговора који садржи фолклорни материјал из разних етнокултурних средина.

2.

Теренско истраживање фолклора данас одвија се у оквиру различитих пројеката института и музеја, као и на универзитетима. Приликом реформе наставног процеса на Београдском универзитету, од 2006/2007. године, теренски рад је интензивно укључен у програм основних студија на Катедри за српску књижевност Филолошког факултета у Београду. Теренско истраживање фолклора, као изборни предмет, има за циљ да проширује и специјализује знања из области народне књижевности и књижевног фолклора, настављајући тиме ранију традицију.²⁸ Предмет је осмишљен као методолошка обука за сакупљање фолклора и теренски рад. Студенти постају активни учесници у фолклорном процесу, стичу нова знања и теорију проверавају у пракси. Због великог броја студената и организационих и финансијских разлога заједничка експедиција није остварљива, па студенти истражују индивидуално или у паровима.

У оквиру теренске обуке студенти се упознају са основним појмовима и техникама (избор теме, припрема, контакт са саговорницима, упитник, посматрање, учествовање, вођење разговора, „освешћивање“ истраживачке улоге, снимање и др.). Они имају прилику да слушају презентације теренских збирки старијих колега и дискутују о појединим темама и техни-

---

ступима који претпостављају међусобну условљеност етнографије и антропологије. Отуд се „теренско истраживање и са њим повезана етнографија... појављују као најјаче средство критичког изазова доминантним антрополошким парадигмама“. О новим парадигмама у схватању терена в.: Ј. Ćаро Џмегаћ, В. Гулин Зрнић и Г. Р. Ђантек (ур.) 2006. *Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku: Naklada Jesenski i Turk.

²⁷ О питању истраживачке етике расправља Б. Сикимић, Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика, у: *Слике културе некад и сад*, Зборник радова Етнографског института САНУ, ур. З. Дивац, Београд: Етнографски институт САНУ, 2008, 81-93.

²⁸ О студентском сакупљању фолклора 1970. године писао је Владан Недић, Слушаоци југословенске књижевности – сакупљачи усменог блага, *О усменом песничтву*. Београд: Српска књижевна задруга 1977, 240-257. Објављен је и избор фолклорних записа из збирки десеторо студената: *Нови записи народног песничтва*, приредили Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, В. Недић, В. Бован, МСЦ: Београд 1974.

кама. Непосредно преношење искустава има велики методолошки и педагошки значај, а утиче и на интеркултурално повезивање студената. Повремено гостују професионални приповедачи, као и стручни предавачи који говоре о посебним теоријским питањима или преносе теренско искуство.

Студенти бирају тему, саговорнике и осмишљавају теренско истраживање у складу са својим интересовањима и могућностима. Теме су разноврсне и сакупљен је велики број фолклорних облика: жанрови књижевног фолклора, описи обичаја, покладних поворки, фолклорних такмичења и манифестација; описи и пракса заната, јела, музичких инструмената. Посматрана су и у интервјуима обрађена култна места, као што су цркве, манастири, лековите воде. Из области народне медицине било је речи о бајању, врачању, те о лековитом биљу. Забележена је грађа о фолклорним збиркама из регионалних музеја и музеја на отвореном. Из домена савремене урбане и популарне културе обрађени су графити, навијачке песме, модерне музичке обраде традиционалних песама, јунаци стрипа. У контексту истраживања приватног живота и свакодневице, осветљене су – кроз усмене историје – посебне теме, нпр. о положају жене у породици и у ратовима. Сакупљена су демонолошка предања, страшне приче, снови. Осмишљене су и анкете о фолклорним темама на случајном узорку.

У географском погледу обухваћене су Србија и скоро све бивше југословенске републике. Студенти су радили на познатом и непознатом терену, с једним и више саговорника. Заступљене су све комуникативне ситуације – у смислу врсте и броја саговорника, рецепције и разноврсности контекста. Саговорници су у различитој мери били припремљени за разговор, а било је и случајних сусрета и импровизација. Разговори су бележени на разним местима: у приватном простору саговорничког дома, на јавним местима, у склопу ритуала какви су свадбе, славе, вертепи итд. Од опреме коришћени су диктафони, мобилни телефони и камере.

Начин обраде записа обухвата протокол и транскрипт. У протоколу, посебно сачињеном за ову сврху, саопштавају се релевантни подаци о саговорницима, репертоару, евентуалним претходним извођењима, контексту, начину снимања. Од саговорника се тражи одобрење за снимање, транскрибовање и употребу грађе. У обрасцу теренског протокола даје се и преглед тема с минутажом и списак сакупљених жанрова, што представља подлогу за тематску систематизацију и индексирање.²⁹

У досадашњим теренским истраживањима студената сакупљено је преко двеста збирки које дају увид у синхроно стање и промене у фолклорној култури у различитим срединама. Истраживачка позиција и теренско искуство обоготили су и продубили знања студената, посебно кад је реч о стручним питањима каква су: природа контакта између истраживача

---

²⁹ Опис предмета, протоколи, упутства и други наставни материјали доступни су на сајту Филолошког факултета: <http://www.fil.bg.ac.rs/katedre/skjsk/programi.html>, http://www.fil.bg.ac.rs/katedre/skjsk/programi/istr_folk_indeksiranje.html

и саговорника; посредовање и блискост у контакту; идентитет истраживача и начин на који се он „уграђује“ у теренско искуство; начин интерпретације саговорничког говора или извођења у датој интеракцији, а с обзиром на његову припремљеност, избор онога што ће рећи или прећутати, те укупан однос према учешћу у разговору; интерпретација властитог теренског искуства с обзиром на степен и релевантност доживљаја (заправо, избора из доживљаја који ће се представити у интерпретацији), дужина боравка на терену, тренутна или од раније постојећа присност са саговорником.

3.

Пројекат Теренско истраживање фолклора – у основи везан за методичку фолклора и теренске обуке – вредан је пажње шире стручне јавности, јер покреће неколико општих проблема од заједничког интереса за све оне који се баве фолклорном и духовном културом, теренским истраживањима и проблемом заштите нематеријалне баштине у Србији (уп. Гвозденовић 2006). Ова потреба већ је истакнута у српској науци – према Биљани Сикимић (2004), дигитализација теренске грађе и стварање базе података су најважнији задаци у перспективи антрополоингвистичких теренских истраживања. Проблеме очувања и дигитализације културне баштине препознало је и Министарство културе Републике Србије. Потписана је Декларација посвећена нематеријалној културној баштини и њеном очувању, у припреми је закон о културној баштини и најављен је пројекат имплементације Унескове Конвенције о очувању културног наслеђа у Републици Србији за чији центар одређен Етнографски музеј.³⁰

Полазећи од искустава на пројекту Теренско истраживање фолклора, износимо тешкоће и предлоге везане за стварање базе података фолклорне теренске грађе.

Постоји више предуслова које треба испунити да би се приступило стварању базе података. Први се тиче чувања: грађа (снимци и транскрипти) коју су сакупили студенти у оквиру курса Теренско истраживање фолклора чува се на Филолошком факултету на незадовољавајући начин и потенцијално је угрожена. Треба пронаћи место где ће се грађа на прикладан начин чувати и обезбедити одржавање система чувања и саме базе – софтверске програме и рачунаре.³¹ С местом чувања повезан је и проблем доступности – коме грађа може бити доступна и како. Постоје етичка огра-

---

³⁰ О заштити и дигитализацији нематеријалне баштине в. сајт Министарства културе Републике Србије: <http://www.kultura.gov.rs/?jez=sc&p=1>

³¹ Све ове послове требало би да организује и координира нека институција која већ има стручњаке, ресурсе и искуства у овој врсти посла. Чини се да би најпогодније биле Народна библиотека Србије или Универзитетска библиотека, с обзиром да оне раде са свим врстама грађе (текстуалном, аудио, видео, мултимедијалном).

ничења у погледу садржаја материјала, па ваља осмислити такав вид доступности који би осигурао заштиту за одређене врсте саговорника и снимака (нпр. животне приче, исповести, сећања).

Грађа различитих формата треба да се најпре дигитализује и текстуализује како би била претражива. Претраживост подразумева уједначавање протокола, систематизацију и индексирање. Ови послови траже највише стручног ангажовања. Елементарно индексирање подразумева опште податке о пореклу, месту и времену бележења, саговорницима, али и основну жанровску и тематску систематизацију. Жанровско диференцирање скопчано је с проблемом мешања критеријума. Пресликавање књижевне поделе на подручје фолклора даје искривљену слику система фолклорних жанрова, па је треба водити рачуна о природи грађе и систему као целини.

Мотивска и структурна систематизација предмет су размишљања већ близу два столећа, почев од историјско-географске методе Јулијуса и Карла Крона, преко индекса мотива и приповедних типова Арнеа и Томпсона, недавно допуњеног у редакцији Ханс-Јорга Утера, па све до неколико десетина индекса различитих фолклорних врста на разним светским језицима.³² У српској науци епика је обрађена у *Индексу мотива народних песама балканских Словена*, Бранислава Крстића (1984), а у каталогизацији прозе мора се комбиновати неколико издања.³³ За остале врсте индекси недостају, што отежава посао на разврставању грађе.

База података неопходна је и за умрежавање са осталим институцијама које имају фолклорну грађу, а то су: Институт за српски језик САНУ, Балканолошки институт САНУ, Етнографски институт САНУ, Музиколошки институт САНУ, Народна библиотека Србије, Универзитетска библиотека, Архив САНУ, Архив Србије, Матица српска, Етнографски музеј, катедре за етномузикологију, етнологију и антропологију, српску књижевност и језик Београдског универзитета те одговарајуће катедре осталих универзитета у Србији и на Косову, а нарочито регионални музеји, библиотеке, архиви и заводи за заштиту културних споменика. Постоји и велики број приватних збирки. За ову врсту делатности неопходни су културна стратегија, институционални оквир и потпора на државном нивоу.

У Србији нема специјализованих архива, где би се похранили текстуални, аудио, видео и мултимедијални теренски записи, али у другим зе-

³² Уп. S. Thompson, *Motif-index of Folk literature*, 6 vols. Indiana University Press, 1955-58; Н.-Ј. Uther, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, I-III. Helsinki, 2004.

³³ Следеће збирке приповедака су каталогизоване према индексима Болтеа и Поливке и Арне-Томпсона: В. С. Караџић, *Српске народне приповетке*, прир. М. Пантић, Београд 1988; В. Чајкановић, *Српске народне приповетке*, СЕЗб ХЛI, 1927; Д. М. Ђорђевић, *Српске народне приповетке из Лесковачке области*, прир. Н. Милошевић-Ђорђевић, Београд 1988; З. Карановић, *Народне приче у Даници*, Нови Сад-Београд 1992; С. Самарџија, *Народне приповетке у Летопису Матице српске*, Нови Сад-Београд 1995; С. Самарџија, *Народна проза у Вили*, Нови Сад-Београд 2009.

мљама постоје овакве установе чија би се искуства могла искористи. О томе је било речи у неколико радова на конференцији посвећеној словенском фолклору (уп. Раденковић 2008). Међународни пројекти и сарадња у словенском и балканском контексту свакако би допринели унапређивању знања о терену, архивирању и специфичностима индексирања словенског и балканског материјала.

Практичан рад студената на терену доприноси њиховом стручном усавршавању и чини врло битан сегмент наставног процеса. Поред тога, он је важна компонента у обликовању културног идентитета, стварању и чувању културне баштине. Мада поједини универзитети и академске установе увиђају, бар декларативно, потребу да се организује теренска обука за студенте, питање финансирања и планирања истраживања није ни наговештено, упркос томе што је, у не тако давној прошлости, постојала традиција студентских теренских истраживања.³⁴

У визију о бази података теренских записа укључени су многи актери – саговорници, стручњаци, студенти, институције које се баве теренским истраживањем, науком, едукацијом, заштитом културне баштине, чувањем и архивирањем. Сувишно је истицати да су и терен и фолклор нужно мултидисциплинарни и интердисциплинарни, и да је бављење њима велики професионални и људски изазов који је осуђен на пропаст без сарадње. Ако се на терену преиспитују и померају границе у односу према *другом* као појединцу – кроз наше учешће у фолкорном извођењу или у размени енергије током дијалога, онда би се могло рећи да се у покушају научне интеграције кроз стварање базе података и институционализацију теренског рада преиспитују наше унутрашње снаге и способност за заједништво – како у међусобном односу, тако и у односу према систему.

Литература

- Антонијевић, Драгана 2005. Антропологија фолклора – перспективе истраживања. У: *Етнологија и антропологија : стање и перспективе*. Зборник радова Етнографског института САНУ. Ур. Д. Радојичић и Љ. Гавриловић. Београд: Етнографски институт САНУ, 245-252.
- Гвозденовић, Жана (ур.) 2006. *Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији*. Зборник радова. Едиција материјала са стручних скупова МДС-а; св. бр. 2. Београд: Музејско друштво Србије.

---

³⁴ Омладинска организација Млади истраживачи Србије окупљала је студенте и пост-дипломце који су током седамдесетих и осамдесетих година реализовали неколико пројеката (в. нпр.: *Етнолошка грађа о животу и обичајима сточара на Дубашиничкој површи у североисточној Србији*, ур. П. Влаховић и Д. Антонић, Београд: Републичка конференција младих истраживача Србије : Друштво младих истраживача на Београдском универзитету, 1977; *Etnološke beleške iz novovaroškog kraja*, Novi Beograd: Informativno-analitički centar Republičke konferencije Mladih istraživača Srbije, 1985).

- Ђорђевић, Тихомир 1900. Српски фолклор. *Караџић*, год. 2, бр. 2 и 3.
- Златановић, Сања 2010. Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима. *Гласник Етнографског института САНУ* 58 (1), Београд 2010, 129-139.
- Ивановић, Зорица 2005. Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације. У: *Етнологија и антропологија : стање и перспективе*. Зборник радова Етнографског института САНУ. Ур. Д. Радојичић и Љ. Гавриловић. Београд: Етнографски институт САНУ, 123-142.
- Jackson, Bruce. Fieldwork. In: Green, Thomas A. (ed.) 1997. *Folklore: an encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art*. ABC-CLIO, 302-307.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада 2008. Српски фолклор на размеђи два миленијума. Осврт на историју истраживања, у: *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума* : зборник радова са међународног научног симпозијума одржаног 2-6. октобра 2006. године. Ур. Љ. Раденковић. Београд: Балканолошки институт САНУ, 89-110.
- Naumović, Slobodan 2008. Brief Encounters, Dangerous Liaisons and Never-ending Stories: The Politics of Serbian Ethnology and Anthropology in the Interesting Times of Yugoslav Socialism. In: Mihailescu, Vintila, Ilija Iliev, Slobodan Naumovic (eds.) *Studying Peoples in the People's Democracies II. Socialist Era Anthropology in South-East Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, Bd. 17, 211-260.
- Pešić, Radmila i Milošević-Đorđević, Nada 1984. *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Раденковић, Љубинко (ур.) 2008. *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума* : зборник радова са међународног научног симпозијума одржаног 2-6. октобра 2006. године. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Сикимић, Биљана 2004. Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској. *Теме*, 28/2, 847-858.
- Сикимић, Биљана 2005. Изазов теренског рада – Етнолингвистика или антрополошка лингвистика? У: *Етнологија и антропологија : стање и перспективе*. Зборник радова Етнографског института САНУ. Ур. Д. Радојичић и Љ. Гавриловић. Београд: Етнографски институт САНУ, 235-244.

Sonja Petrović

Folklore Field Research: Perpetuating Process

Key words: Folklore Field research, data collection, interdisciplinary folklore studies, student practice, data base

The paper presents a brief survey of folklore fieldwork research from the 15th century up today, in the context of philological and folklore studies and with regard to the issues of methodology, professionalization and institutionalization of fieldwork. The central part of the paper reports about the course Folklore fieldwork research, conducted at the Faculty of Philology, University of Belgrade since 2006. The training, methodological and practical results and theo-

retical issues are discussed. In the final part, problems of archiving, systematization, indexing and digitalization of folklore material are discussed, and suggestions are made how to create a database of folklore fieldwork material.